

MILAN DUCHÁČEK, Václav Chaloupecký: *hledání československých dějin,*

Praha 2014, Karolinum, 516 s., ISBN 978-80-246-2482-2

Patří mezi velké výzvy napsat dnes historickou biografii, která nebude pouze vyprávěním o „velké osobnosti“, nebo dokonce jen chronologickým zápisem jednoho života. Třebáže byl „obrat k biografii“ vyhlášen již před patnácti lety¹ a od té doby bylo sneseno nepřeberné množství inovativních návrhů na „nové biografie“, infrastruktura samotného žánru se úspěšně brání radikálnější transformaci. Historická biografie totiž žije především jako žánr, který má svoje hranice, své publikum a také svá klišé.² Propojit žánr, a navíc takto starobylý žánr,³ s inovativním metodologickým přístupem si vyžaduje značnou invenčnost, odvalu a vytrvalost.⁴ Milan Ducháček prokázal v biografii Václava Chaloupeckého všechny tyto tři dovednosti, přesto však zůstal na půli cesty.

Je to zřejmé, pokud budeme posuzovat recenzovanou knihu ve vztahu ke klasickému biografickému kánonu, který byl zpochybněn již v 60. letech v německém akademickém prostředí⁵ a který se znovu dostal do středu zájmu v průběhu zmiňovaného biografického obratu. Součástí tohoto kánonu bylo, že prezentovanou osobností byl bílý muž ze středních vrstev, což feministická a postmoderní historie zpochybnila jako mocensky asymetrický pohled na dějiny. Dále byl tento muž zpravidla v pozici veřejného intelektuála nebo politika/státníka, který se svým působením do větší či menší míry podílí na tradičních velkých dějinách. Obojí Václav Chaloupecký splňuje a jeho biografie tak z principu nemůže z tohoto kánonu vystoupit. Nejde sice o klasickou „velkou osobnost“ dějin, ale mít roli zakladatelem oborového studia na univerzitě (byť ve své době periferní) a posléze být jejím rektorem, být součástí intelektuální elity nově vznikající

1 PRUE CHAMBERLAYNE, JOANNA BORNAT, TOM WENGRAF (edd.), *The Turn to Biographical Methods in Social Science. Comparative issues and examples*, London-New York 2000.

2 BARBARA CAIN, *Biography and History*, Oxford 2010.

3 Srov. antologii úvah o biografii BERNHARD FETZ, WILHELM HEMECKER (edd.), *Theorie der Biographie. Grundlagentexte und Kommentar*, Berlin-New York 2011.

4 Pro diskusi současných možností historické biografie srov. HANS RENDERS, BINNE DE HAAN (edd.), *Theoretical Discussions of Biography Approaches from History, Microhistory, and Life Writing*, Leiden-Boston 2014.

5 HANS ULRICH-WEHLER, *Historische Sozialwissenschaft und Geschichtsschreibung. Studien zu Aufgaben und Tradition deutscher Geschichtswissenschaft*, Göttingen 1980, s. 79n.

republiky a nakonec být pokračovatelem na „Pekařově stolici“ znamená být jednoznačně součástí vládnoucí elity. České, resp. československé dějiny 20. století sice jako rámec zahrnují velmi rychlá, častá a radikální mocenská přeskupení, ve kterých se může role jedince zcela obrátit, u Václava Chaloupeckého to ale je možné jen částečně a Milanovi Ducháčkovi se právě tyto proměny daří zachytit jen v některých případech. Z tohoto hlediska dokáže „proti kánonu“ inovativně přiblížit Chaloupeckého především jako historika, který se v mnohém mylil, jako intelektuála, který byl paternalistický až koloniálním způsobem vůči slovenskému prostředí, a jako vysokoškolského učitele, který byl kulturně zakotvený na konzervativním českém venkově v době narůstající kulturní hegemonie avantgard a modernistické liberální kritiky.

Obdobně se ocitneme na hraně biografického kánonu, když se podíváme na strukturu knihy, která v klasickém pojetí sleduje osobnost „od kolébky po hrob“. Milan Ducháček postupuje chronologicky po úsecích života osobnosti. Ve skutečnosti se ale nejedná o jednoduchou chronologickou metodu. Úseky definuje problémově a dále strukturuje převážně analyticky. První část koncipuje jako kontrast Chaloupeckého liberálního studia a prvního zaměstnání v konzervativní aristokratické rodině. Problémem druhé, nejdělsí části je kontroverzní postavení Slovenska v Československé republice, resp. střet různých představ o něm. Třetí část řeší Chaloupeckého dílo věnované středověkým dějinám, kterými se zabýval průběžně, zejména však na konci 30. let. Konečně čtvrtá část, která je v tomto smyslu nejméně promyšlená, spíše shrnuje, „co se událo potom“. Je zřejmé, že v každém problému vidí Ducháček kontrast nebo přímo konflikt, který mu umožňuje klást argumenty i vyprávět příběhy s napínavým syžetem. Ve výsledku se tedy v knize objevují chronologicky zařazené kapitoly, které jsou ale koncipovány spíše problémově a pojaty jak analyticky, tak narativně. To sice textu dodává jistou žánrovou pestrost, ale čtenáři poněkud ztěžuje sledovat vzájemné souvislosti, zvláště pokud v knize nenalezne jasně shrnuté a vysvětlené základní teze a argumenty. Stručný závěr je pro tento účel nedostatečný, protože spíše volně propojuje některá dříve uvedená i neuvedená fakta do nepřiliš soustředěné úvahy. Osvěžujícím způsobem tak sice působí, že se autor k úmrtí Chaloupeckého dostane v knize hned několikrát, čímž nastavuje několik různých interpretačních perspektiv, čtenáři však po přečtení knihy zůstane nejspíše v hlavě pouze ta poslední popisující poslední léta života, která je bohužel ze všech předchozích ta nejméně zajímavá a inovativní.

Z metodologického hlediska sice představuje zásadní součást biografického kánonu triáda život-dílo-doba. Ani zde ale nejde Ducháček příliš daleko za bezpečné hranice biografického žánru. Hlavní prostor dává životu a dílu. Strídá pasáže věnované životním událostem, tedy tomu, co Chaloupecký dělal, s ana-

lytickými částmi o Chaloupeckého historickém psaní, tedy dílu, které vytvořil. Obojí se místy setkává, někdy kauzálně propojuje, vzájemná koherence života a díla jako významotvorných rámců ale není narušena. V drtivé většině textu se pak Ducháček snaží vyhnout vztahům k působení doby, a když tak činí, vynívá to spíše zjednodušeně až schematicky. Zdá se, že se v této rovině, již je vlastní zobecnění, či spíše je pro ni vztah mezi obecným a jedinečným základním metodologickým problémem, projevuje největší slabina Ducháčkovy přístupu. Nejzdařilejší jsou v tomto smyslu části o Chaloupeckého působení na Slovensku, kde je věnována jistá pozornost kulturnímu a sociálnímu milieu Chaloupeckého slovenských souputníků a soupeřů v kontrastu s vlastním kulturním a sociálním kapitálem Chaloupeckého. Obzvláště přesvědčivě působí části věnované příchodu a usídlení se Chaloupeckého ve vilové čtvrti v Bratislavě a popis jeho vnímání slovenského prostředí prostřednictvím časové a prostorové zkušenosti. Oproti tomu velmi nepřesvědčivě „působí“ doba v závěrečné etapě Chaloupeckého života po roce 1945, kde je spíše „tušena“ a naznačována spojenými jako „stahování politických mračen“ nebo „předzvěst konce“. Ducháček se zde sice snaží vyhnout jakémukoli explicitnímu pojmenování problémů tehdejší společnosti, resp. jejich vztahů k postavě Chaloupeckého, v důsledku toho však právě závěr, obzvláště „dětenická coda“, působí jako popis nešťastného konce Života, který je implicitně propojen s nešťastnou Dobou. Silnější interpretace tohoto období by si jistě vyžadovala jasnější teze o dobovém společenském kontextu, což by si patrně vyžádalo nemalou revizi zakořeněných černobílých představ o době nástupu KSČ k moci. Jistá bezradnost a implicitní práce s historickou pamětí v tomto bodě je tedy u Milana Ducháčka spíše symptomem toho, že stále chybí přesvědčivá, současná a solidně historicky založená interpretace těsně poválečného období československých dějin.

Nejvlastnějším jádrem metodologického přístupu Milana Ducháčka je tedy klasická heuristická analýza historiografických textů, kde prokazuje detailní zájem o dobovou odbornou argumentaci (a občas vynáší i opatrné závěry), v kombinaci s detailní znalostí Chaloupeckého aktivit odborných i mimopracovních, rodinných apod. Pokud se v těchto pasážích objeví rovina, která hraje roli „odrazu doby“, je to pouze sporadicky rozestá „ideologie“, která „zasahuje“ do Chaloupeckého díla i života. Nejde o ideologii v silném slova smyslu, tedy analytickou kategorii, ale spíše o implicitní soubor přesvědčení, která jsou době nějakým způsobem vlastní. Takových „ideologií“ sice může existovat současně více, ale jejich rolí ve vztahu k historické práci je vždy „zkreslovat“ a „přibarvovat“ obraz historického poznání. Tato substancialistická představa ideologie sice umožňuje vysvětlit některé Chaloupeckého odborné „omyly“, nebo „spekulace“, ale pouze v rámci tzv. pozitivistického paradigmatu, které vidí tyto „deficity“ jako vědě vnější, rušivé.

Zde by jistě prospěl Ducháčkově interpretaci vhléd do současných studií vědy a technologií, ale také dějin vědy a techniky, které již hodnou dobu upozorňují na to, že věda je a vždy byla součástí ideologických aparátů doby a objektivistické chápání vědeckého poznání je iluzí. Je nutno přiznat, že se Ducháček většinou brání příkrým soudům o tom, jak to je „správně“ „podle nejnovějších poznatků vědy“ (o nejstarších dějinách Slovenska, Žižkově cestě na Slovensko atd.), ale právě vřazení do obecnější představy o vývoji vědy v knize chybí. Chaloupeckého případ by totiž mohl být skvělým materiálem pro hlubší úvahu o dobovém pojetí vědy a jejího vztahu ke společnosti, a to nejen vzhledem ke kanonizované interpretaci tzv. Gollovy školy, tedy v kontextu vlastních dějin oboru. Pro interpretaci se zde nabízí kontext (historické) sociologie vědy, která ukazuje dynamiku oborového vědění (dílo) a společenskou a kulturní dynamiku (doba) nikoli jako paralelní světy, ale jako součást jednoho pole vědění a moci, v němž hrají různí aktéři různé významnou roli a soupeří mezi sebou o hegemonii výkladu světa.⁶

Jestliže vykazuje historická biografie (neoblomnou) schopnost vystupovat jako žánr, mohli bychom v analýze kanonických prvků dle žánrové definice ještě dlouho pokračovat. Z hlediska historiografické analýzy a zvláště narativní teorie historického textu jsou důležité především výrazové prostředky, které autor využívá. V tomto případě je však biografický kánon velmi pestrý a je možné jej nejspíš zobecnit na konstatování, že výrazové prostředky odpovídají evokaci běhu života, osvětlení díla a charakteristice doby. Jak jsem uvedl výše, posledně jmenovaných pasáží v knize mnoho nenajdeme. Jedná se pouze o krátká prohlášení, často apodiktická, která se náhle zjevují uprostřed narativních nebo analytických pasáží, které tvoří téměř celý text.

Části o životě a díle, které tvoří drtivou většinu textu, se střídají v různém rytmu. Někde, jako v případě sledování písemných polemik, které Chaloupecký vedl, mají podobu argumentačního dialogu doplněného o popis vnějších a (možných) vnitřních stavů aktérů. Zde se místy Ducháček neubrání nešvaru laciného psychologizování, i když v celku knihy se mu snaží spíše bránit. Na druhou stranu se občas dostane až do opačné polohy, kde při ponoření se do analýzy díla zvažuje přesvědčivost těch nebo oněch argumentů jednotlivých stran a pozici vypravěče nahrazuje rolí klasického historika, který pomocí historické kritiky posuzuje (vyváženě a objektivně!) pravost a pravdivost pramenů. Autorovi je třeba přiznat, že v obou případech dokáže udržet čtenářovu pozornost, a vcelku působivě tak ukazuje, jak probíhalo vytváření historického poznání v době pozd-

6 K nejslavnějším pracím patří BRUNO LATOUR, *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network Theory*, Oxford 2005.

ní Gollovy školy. Jako autor si přitom zachovává explicitní odstup a v případě, kdy má posoudit polemické otázky či psychologické rozpoložení aktérů, se otevřeně distancuje od jednoznačných tvrzení. Je to na jednu stranu pochopitelné, protože jen těžko může autor biografie řešit „za“ historické aktéry jejich dilemata a spory. Na druhou stranu se však tímto způsobem z textu vytrácí autorova interpretační pozice, a vytváří se tak poněkud iluzivně představa, že je autor pouhým nezúčastněným vypravěčem a analytikem. Zvláště v žánru biografie je ale autora „transparentnost“ spíše na škodu.

Zde musím konečně přistoupit ke kritickému zhodnocení poslední kapitoly, kterou Ducháček koncipoval jako metodologickou. Potvrzuje zde nejprve výše uvedenou proporci života, díla a doby, když uvádí (s. 411–412): „Měl jsem proto v úmyslu soustředit se především na to, jak se konkrétní životní zakotvení – a především proměny – promítlo do díla.“ Tomu odpovídá i konstatování, že „cílem a smyslem psaní o dějinách je hledání cesty od dílčího problému k jeho zobrazení v mnohotvaré žánrové škále“. Tím se ale skutečná reflexe vlastního autorova postupu v podstatě vyčerpává. Metodologickou úvahu Ducháček završuje dvěma nešťastnými způsoby. Za prvé odkazuje v jedné dlouhé poznámce na autory a díla, která „mu dělala společnost“. Pokud by mělo jít o korektní metodologickou rozvažu, měla by být v textu s uvedením, v čem z řečených autorů vycházel, jak ovlivnili jeho přístup při koncipování knihy nebo jeho způsoby podání. Je sice obdivuhodné, že autor prostudoval celou řadu textů k lingvistickému obratu v dějepisectví, čtenář si však musí klást otázku, jaký měly skutečný dopad na jeho psaní.

Za druhé se v jediném případě, kdy v textu reflektuje metodologii biografie, odkazuje na klasickou práci Jaroslava Marka, který poukazuje na tři možné roviny psaní biografie historika: faktografické bohatství jeho práce, jeho specifickou metodu nebo jeho ideovou angažovanost. První a druhou rovinu v případě Chaloupeckého Ducháček odmítá, protože zřejmě nepovažuje jeho přínos v oblasti faktografie a metodologie za příliš velký. Současně poněkud překvapivě odmítá „textovou analýzu v duchu strukturalismu či hermeneutiky“, protože odvádí „badatelovu pozornost od konkrétního zakotvení zkoumané osobnosti v čase a prostoru“, a tvrdí, že může být využitelná pouze „coby faseta“. Nehledě na jistou neprůhlednost pojmu faseta, není mi jasné, proč by se textová kritika měla nutně odehrávat „mimo čas a prostor“. Má-li Milan Ducháček na mysli přístupy vycházející z Whiteovy metahistorie,⁷ tak ty se rozhodně vztahují k časové a prostorové rovině textů, nikoli však na úrovni jednotlivých historických

7 HAYDEN WHITE, *Metahistory. The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*, Baltimore 1975.

udalostí. Sám White spojuje zápletky a argumenty s konkrétními politickými ideologiemi 19. století. Když poté Ducháček píše o Markově třetí rovině, tzn. „ideologickém hledisku“, které se mu (z kontextu vyplývá, že jako jediné) „nabízí“, nemohu se ubránit dojmu, že znalost narativistických prací v knize prakticky nevyužil. V následujícím textu se jako „ideologické hledisko“ objevuje již konkrétně ve vztahu k Chaloupeckému čechoslovakismu, který autor jako jedinou perspektivu odmítá, aniž by poukázal na jiné ideologické roviny. Mohli bychom se například ptát, zda Gollova škola nevytvořila určitou podobu ideologie vědy, nebo zda Chaloupeckého dílo a život nejsou odrazem ideologie vzdělaných elit Československé republiky, která souvisela s jejich ekonomickým a sociálním postavením? Z přiloženého přehledu bádání o Chaloupeckém bohužel tyto otázky nevyplývají.

Přes tuto bezradnost nad závěrečnou metodologickou kapitolou musím knihu Milana Ducháčka velmi ocenit. To, že se mu podařilo překročit stín biografického kánonu, byť skončil pouze na půli cesty, je velkým pozitivem. Kromě toho je znát, že text je výsledkem obrovské heuristické práce a velmi poctivého studia všech dostupných pramenů. Ducháčkova kniha bude v tomto smyslu ještě dlouho sloužit jako studnice poznatků k dějinám dějepisectví meziválečné republiky, zvláště k počátkům univerzitního provozu v Bratislavě a působení české inteligence na Slovensku. Zde vidím její největší přínos. Právě ideologie čechoslovakismu by měla být v budoucnosti zpracována koncepčněji, jakkoli je v knize ukázána v mnoha podobách a její zpracování není vlastním cílem knihy. Vyzádá si to zkoumání, které skutečně promyšleně využije teoretický aparát postkoloniálních studií, aby přineslo kritickou analýzu tohoto zásadního faktoru, který utvářel naše dějiny. Pro toto bádání bude Ducháčkova kniha nezbytným výchozím bodem.

Karel Šima